Cseh-Szombathy László köpönyege

„Kollégáival együtt nagyon komoly szerepe volt abban, hogy a szociológiai gondolkodás nagyobb teret nyerhetett a statisztikában, a demográfiában, hogy a szociológia módszereit, elméleteit, következtetéseit egyre gyakrabban használták ezeken a területeken is” – mondja Cseh-Szombathy László örökségéről Murinkó Lívia. A KSH Kvantitatív Társadalom- és Gazdaságtudományi Kutatóintézet tudományos főmunkatársával, a Demográfia folyóirat főszerkesztőjével beszélgettünk a magyar családszociológia meghatározó alakjáról.

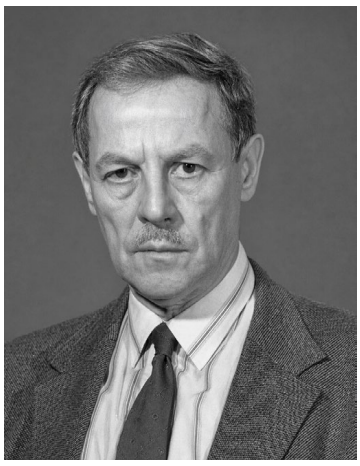
Ismerte személyesen Cseh-Szombathy Lászlót?

Murinkó Lívia

Sajnos pont „elkerültem” őt, hiszen egy évvel a halála után, 2008-ban kezdtem a kutatói pályámat itt, a Központi Statisztikai Hivatalban (KSH), a köztünk lévő a nagy korkülönbség okán tehát nem találkoztam vele az életben, de a műveit böngészve egészen megdöbbentem, mennyire jól ismerjük őt mindannyian, akik ezt a tudományágat műveljük, mennyi mindent alapozott ő meg már az 1960-as évektől, milyen sok dologra rávilágított, ami az évtizedek során mind beépült a magyar demográfia, családszociológia tudásbázisába. Ha megnézzük például a *Családszociológiai problémák és módszerek* című, minden értelemben nagy, bevezető könyvét, a kiadás éve, 1979 alapján azt gondolhatnánk, hogy egy nagyon régi, a megjelenés óta eltelt majd’ ötven évben tudományosan régen meghaladott műről van szó, de amint elkezdjük olvasni, azzal szembesülünk, hogy a szöveg egyáltalán nem hat réginek. Sőt, jól látható, hogy Cseh-Szombathy már az 1960–70-es években és később is folyamatosan követte a külföldi szakirodalmat, pontosan tisztában volt vele, hogy mik a friss nemzetközi trendek – és egyes területeken meglepően előremutató megállapításokat tett.

Bizonyos tekintetben megelőzte a korát?

Cseh-Szombathy László

Igen, ezt nyugodtan mondhatjuk, ennek is köszönhető, hogy napjainkban is sok helyen visszaköszön az életműve. Ma is, ha felütünk egy családszociológia tankönyvet, és megnézzük, hogyan definiálják a család fogalmát, azzal kezdik, hogy mit mondott erről Cseh-Szombathy László, és hosszan idézik az ő meghatározásait. Szerintem az egyik legfontosabb újítása éppen az volt, hogy nem választotta szét élesen a demográfiát és a szociológiát. A családot, a házasságot vagy a gyermekvállalást nem pusztán statisztikai jelenségként, demográfiai mutatókon keresztül vizsgálta, hanem azt kereste, milyen társadalmi mechanizmusok állnak mögöttük. Olyan szemléletet és módszereket honosított meg Magyarországon, amelyeket azóta mindenki természetesnek vesz, magától értetődő módon használ. Kicsit hasonló a szerepe, mint amilyen Andorka Rudolfnak volt; mi, szociológusok mindannyian az ő köpönyegükből bújtunk ki…

Andorka neve talán azért ismertebb a szélesebb közönség előtt, mert a *Bevezetés a szociológiába* című műve nemzedékek számára volt alaptankönyv.

Igen, ő ilyen szempontból jobban előtérbe került, de Cseh-Szombathy munkássága legalább ennyire meghatározó. Az én szűkebb területemen, a demográfiában különösen, de fontos látni, hogy – különösen a pályája elején – az alkoholizmustól az öngyilkosságon át az életmódkutatásig számos más területtel is foglalkozott. Ez nyilván nem volt független attól, hogy milyen nehezen került a pályára: már a háború után tanult szociológiát, de jött a fordulat éve, majd a Rákosi-

korszak, és kénytelen volt általános iskolai, majd gimnáziumi tanárként „kibekkelni” a legnehezebb éveket. 1957-ben került a KSH-hoz, de először „természetesen” nem kutatóként dolgozott, hanem szellemi segédmunkát végzett: kiváló nyelvtudásának köszönhetően angolul, németül, franciául levelezett, figyelte a nemzetközi sajtót. Ma már látjuk, hogy ebből is tudott profitálni: ahogy említettem is, rendkívül alaposan ismerte a nemzetközi szakirodalmat, néhány éven belül pedig már statisztikai elemzések készítésére is módja nyílt.

Sőt, csakhamar önálló kutatásokat is folytathatott – nyilván nem függetlenül a konszolidációs politika hatásaitól…

Ez így van, a másik fő ok pedig az lehetett, hogy Magyarországon már a ’60-as években bezuhantak a termékenység adatai – elsősorban persze az ’50-es évek extrém magas számaihoz képest –, és ezzel sürgősen kezdeni kellett valamit. Az illetékesek kénytelenek voltak a néhány évvel korábban még „polgári áltudománynak” bélyegzett szociológia szakértőit is bevonni, hogy megvizsgálják, illetve megpróbálják előre modellezni, hogy a különböző családpolitikai intézkedések miként hatnak a demográfiai folyamatokra. Amikor idehaza teljesen új intézményként megjelent a gyermekgondozási segély, vagyis lehetővé tették, hogy az anyák otthon maradhattak a gyerekkel az óvodáskor eléréséig, Cseh-Szombathy végezte a célzott adatgyűjtést, és az eredmények alapján családpolitikai javaslatokat is kidolgozott. Egyáltalán: kollégáival együtt nagyon komoly szerepe volt abban, hogy a szociológiai gondolkodás nagyobb teret nyerhetett a statisztikában, a demográfiában, hogy a szociológia módszereit, elméleteit, következtetéseit egyre gyakrabban használták ezeken a területeken is. Már a kérdésfeltevései mögött is szembetűnő volt ez a jellegzetes szociológiai gondolkodás. A *Családszociológiai problémák és módszerek* című kötete végére pedig olyan alapos mellékletet állított össze a vonatkozó skálákról, indexekről – például a párok közötti konfliktusok lehetséges forrásról, vagy arról, hogyan lehet mérni a kapcsolati minőséget –, hogy elképedve láttam: gyakorlatilag ugyanezeket a kérdéseket használjuk ma is.

Saját munkájában mit tudott hasznosítani az ő életművéből? Mi volt a legnagyobb hatással önre, a kutatásaira, a szemléletére?

Elsősorban az adatokon alapuló gondolkodás, az adatelemzés. Cseh-Szombathy a kezdetektől szorgalmazta a matematikai statisztikai módszerek használatát, a nagy, akár nemzetközi összehasonlító survey-ket. Hogy mást ne mondjak, az időmérleg-vizsgálatok módszertanának kidolgozásában is fontos szerepe volt. Az elmúlt évtizedekben ez persze nagyon sokat fejlődött, de azóta is a módszertanilag standardizált, nagy nemzetközi survey számít a legmagasabb presztízsű adatfelvételnek, és Cseh-Szombathy már a kezdetektől látta, hogy ez mennyire fontos. De hadd említsek egy egészen meglepő élményt is: az 50 év feletti magyarok körében ugrásszerűen megnőtt válásszám okait kutatva szembesültem vele, hogy ez a probléma már Cseh-Szombathynál is megjelent.

Pedig ez egy friss jelenség, nem?

Abszolút: az 50 év felett, jellemzően több évtizedes házasság után elváló magyarok aránya a 21. században nőtt meg ugrásszerűen, de Cseh-Szombathy már jóval korábban észlelte a probléma csíráját. Leírja, hogy egyre hosszabb ideig élünk, az ötvenesek is egyre kevésbé gondolják azt, hogy már az élet végéhez közelednének, hogy nekik „már úgyis mindegy, erre a kis időre jó lesz így is", ezzel szemben egyre többen érzik úgy: „még elég fiatal vagyok ahhoz, hogy változtassak".

Mondhatjuk, hogy ebben is úttörő volt?

A témafelvetésben mindenképp. Ahogy említettem, a családszociológia mellett – különösen fiatalabb éveiben – számos más területtel is foglalkozott, nagyon jól látott egy sor problémát. Nyilván nem volt lehetősége mindegyikben elmélyedni, de felhívta rájuk a figyelmet, és rendkívül inspiráló meglátásai voltak. Magával a válással mint problémával is egészen új szemléletben foglalkozott. A válások száma abban az időben kiugróan magas volt Magyarországon, és ő próbálta megérteni, mik lehetnek ennek az okai. Vizsgálta a párkapcsolaton belüli dinamikákat, konfliktusokat, erőviszonyokat, ami már önmagában újdonság volt, és egészen új kérdéseket is behozott – mint mondjuk a jövedelemfelhasználás módja, hogy csak egy példát mondjak. De azt is kutatta, hogy maga a makrotársadalom, a gazdaság, az országos változások hogyan hatnak a házasságokra. A nők tömeges munkába állása például új kihívásokat teremtett, hiszen a velük szemben támasztott társadalmi elvárások nagyrészt változatlanok maradtak, így a munkahelyi és a hagyományos családi szerepek között gyakran feszültség alakult ki. A kutatói szemléletében pedig fontos újdonság volt, hogy leíró módon közelített a jelenségekhez, a válásról szóló szakirodalomban például korábban általános volt egyfajta hibáztató attitűd, ami nála egyáltalán nem tapasztalható.

Létezik-e ma Cseh-Szombathy-iskola, vagy, ha tetszik, -óvoda? Vannak-e a magyar demográfiának, családszociológiának jellegzetesen hazai problémái, témái, vonásai?

Általános trend, hogy akárcsak a tudomány egésze, a családszociológia is egyre inkább nemzetközivé válik. A teljesítményértékelési rendszerek felülértékelik a külföldi publikációkat, a külföldi konferenciákon való részvételt. Ezeken a színtereken pedig úgy lehet labdába rúgni, ha az ember a nagy trendekbe illeszkedő, nemzetközileg értelmezhető témákban publikál vagy ad elő. A kérdésfelvetésekben nyilván van némi különbség, helyi íz, de az az igazság, hogy sokszor alapvető hazai folyamatok leírására sem marad idő. Mi történ az utóbbi húsz évben a magyar családokkal? Milyen társadalmi mozgások zajlottak az elmúlt két évtizedben? Ezek hogyan hatottak a magyar családokra? Ez a nemzetközi folyóiratok számára túl partikuláris téma, és a teljesítménykényszer szorításában egyszerűen nem marad idő rá. Bízunk benne, hogy ez változni fog, és eljutunk oda, hogy ezeket a kérdéseket is ugyanolyan részletesen, tudományos igénnyel dolgozza fel valaki, mint ahogy annak idején Cseh-Szombathy László tette.